

UDK 930.1
Izlaganje na znanstvenom skupu

Je li u nas metodološka diskusija potrebna ili beskorisna?

MIRJANA GROSS
Zagreb, SFRJ

Za savjetovanje pri početku rada na projektu »Historija naroda i narodnosti Jugoslavije«, koje je održano 4. lipnja 1987. u Zagrebu, pripremila sam metodološki referat na molbu Znanstvenog vijeća. Taj je tekst bio poslan članovima redakcijâ a ovdje se objavljuje na prvom mjestu. Na samom savjetovanju nisam čitala referat nego sam pokušala da ga komentiram i objasnim. Komentar, koji slijedi, stenogram je, ispravljen na malobrojnim mjestima. Jezične su izmjene neznatne. Uglavnom sam ostavila jezične nezgrapnosti pri usmenom izražavanju kako se ne bi izazvao dojam da sam tekst naknadno izmijenila. Na trećem mjestu slijede moji odgovori diskutantima. To nije tekst koji se nalazi u stenogramu savjetovanja. Tada mi nije bilo moguće da odgovorim svim kritičarima. No sada, kada u ruci imam stenogram, želim se osvrnuti na razmatranja svih onih koji su se na bilo koji način dotakli moga referata. Činim to zato da još bolje obrazložim svoja mišljenja s obzirom na to da su neki diskutanti pogrešno interpretirali moje sažete formulacije u referatu i komentaru a inače ne poznaju moje radove. Stenogram je doista odličan ali ima i nejasnih mjesta koja nisam zato komentirala što se ne želim izložiti opasnosti da i ja pogrešno shvatim izjave svojih kolega.

Pregled ili sinteza?

Želja i zadaća redakcijâ i autorâ »Historije naroda i narodnosti Jugoslavije« zacijelo je da rezultat njihove djelatnosti bude na najvišoj mogućoj razini što je dopušta sadašnji stupanj razvoja jugoslavenske historijske znanosti. Očigledno je da barem u posljednjih desetak godina postoji kretanje koje probija uske okvire tradicionalne događajne historije i tamo gdje su oni bili najviše okamenjeni, te otvara vrata socijalnohistorijskom pristupu. Prave domete tih promjena pokazat će bibliografija proizvoda Jugoslavenske historiografije za razdoblje 1975—1985. No već sada se može reći da bi se upravo »Historijom« mogao postići kvalitativni napredak, značajan za našu znanost, iako postoji široka

lepeza historičara s vrlo različitim pristupom istraživanju. Zato treba nastojati da se kod pripreme »Historije« stvori konsenzus o osnovnim metodološkim načelima. U protivnom, bit će »Historija« zbirka nepovezanih priloga na niskoj razini uopćavanja, dakle bez kohezije. Naravno, ovaj prilog diskusiji nije samo katalog želja. Uvjerena sam, naime, da u jugoslavenskoj historijskoj znanosti već ima dovoljno rezultata koji se mogu praktički primijeniti u poslu koji nam predstoji ali treba prevladati znatne poteškoće.

Osnovno je pitanje: Što mi želimo — *pregled* ili *sintezu*?

Najprije što je »pregled«? Svakako, to bi bio proizvod napisan na temelju normi tradicionalne događajne historije. Taj tip historijskog iskaza svodi povijesnu činjenicu kao česticu prošle stvarnosti na pojedinačni, neponovljivi događaj i pretpostavlja da je povijesna zbilja sastavljena od onih događaja koji su ostavili izravne tragove u izvorima. Izvještaj tradicionalnih historičara dakle je opis pojedinih, neponovljivih i lokaliziranih događaja na vremenskoj osi u linearnom kontinuitetu, dakle nizu pojedinih uzroka i posljedica.

Tradicionalna je historija u 19. stoljeću izgradila empirijske kriterije za kritiku izvora kao kanala obavijesti o povijesnim činjenicama, tj. za dobivanje podataka o predmetu istraživanja. No dostignuća tradicionalne historije mogu se primijeniti samo na kronološki sredenu pripovijest o pojedinim događajima i zato sve suvremene metodološke refleksije zahtijevaju mogućnost dopune i djelomične izmjene tradicionalnih normi.

Mišljenje tradicionalnih historičara o tome kako treba pisati našu »Historiju« svodi se zato na ovo: Tekstovi bi se temeljili na dosadašnjim specijalnim radovima. Njihovi bi se rezultati saželi prema kriteriju broja stranica određenih za pojedini dio teksta. Drugim riječima, odabrali bi se i opisali oni događaji među dosada poznatim događajima koji bi se autoru teksta iz nekog razloga činili važnima a mogli bi se donekle povezati na vremenskoj osi.

Moram reći da se odlučno protivim takvom pristupu. Znam autore koji su napisali vrlo dobre radove o određenim povijesnim pitanjima ali nisu bili kadri da na temelju svojih rezultata sastave tekst koji bi solidno osvijetlio osnovne elemente određenog povijesnog toka. To je sasvim logično! Mehanički zbir članaka kronološkim redom ne može biti »sinteza« nego samo akumulacija obavijesti u obliku površnih opisa nekih događaja, dakle fragmenata istrnutih iz složene povijesne stvarnosti.

Ako nam nedostaju nova istraživačka pitanja koja se usmjeravaju prema dugotrajnijim povijesnim činjenicama što bitno utječu na povijesne procese (a događaji su samo njihovi elementi) te novi pristupi i metode, onda nastaje pitanje kakvi će biti kriteriji za izbor događaja koji će se opisati u sintetičkom tekstu »Historije«. Mislim da tada možemo očekivati samo odraz slučajnosti ili još jedan od mnogih pokušaja da se podaci o pojedinim događajima odaberu ili ostave po strani prema unaprijed određenim ideološkim pređuvjerenjima. Kako će se isključivo s pojedinačnim događajima a bez istraživanja njihove funkcije u društvenom procesu u ovom našem slučaju povezati i usporediti informacije o povijesnim procesima na jugoslavenskom prostoru? Neće li posljedica biti to da će pojedini autori opisivati neke događaje i samim tim prikazati ih kao reprezentativne za povijesni tok u povijesnim pokrajinama

ili nacijama? Kako bi se tako osiguralo uočavanje širih društvenih kretanja na jugoslavenskom prostoru ili njegovu dijelu, dakle onih procesa koji taj prostor na različite načine doista povezuju u pojedinim povijesnim fazama?

Ne možemo, dakako, pretpostaviti da bi »Historija« bila u cjelini takav »pregled« događaja istrgnutih iz povijesne cjeline, jer u nas postoje rezultati istraživanja društvenih procesa. No, treba očekivati velik raskorak između onih dijelova »Historije« koji će biti samo »pregled« i sintetičkih usmjerenja, ukoliko se redakcije neće ozbiljno pozabaviti tim pitanjem.

Valja spomenuti da događajna historija nije samo pripovijest o političkim događajima kako se često misli. Ona se javlja i pri opisu, primjerice pojedinog ekonomskog ili kulturnog događaja izdvojenog iz društvene cjeline. Takva historija »tunel«, koja se često predstavlja kao usmjerenje prema istraživanju društvenih procesa, zapravo je samo ukrasni dodatak, vijenac fraza koje uokviruju tradicionalni tip historijske znanosti. Opet je to puki opis pojedinačnih, neponovljivih povijesnih događaja i zato ne omogućava spoznaje o slojevitoj međusobnoj povezanosti povijesnih činjenica. Ipak, uska politička historija ima u nas posebno mjesto kao puki opis pojedinih političkih događaja i djelatnosti istaknutih pojedinaca koji ostavlja po strani njihovu uvjetovanost i društvenu podlogu. Ta uska politička historija može se u nas još uvijek i u srednjem vijeku i u 19. stoljeću predstaviti kao historija uopće koja opisuje prošlost čitavih povijesnih pokrajina i nacija a određene povijesne aktore pretvara u simbole.

Poteškoća je sada u tome što su naša javnost i politički faktori navikli na to da se interesiraju pretežno ili isključivo za »ekscesne slučajeve« a ne za historiografsku proizvodnju kao takvu. Čini se da se od nas očekuje upravo »pregled« a ne moderno znanstveno djelo. Zanimaju li naše suvremenike uopće društveni procesi u prošlosti? Svatko doduše zna da je poznavanje njihovih današnjih oblika i usmjerenja nužno za određivanje strategije »izlaska iz krize«. No kada je riječ o prošlosti, javnost zahtijeva opis dramatičnih događaja i djelatnosti istaknutih ličnosti. To je za nju, zapravo, sadržaj pojma »povijesti«. Zato mislim da je naša zadaća da upravo ovom »Historijom« zainteresiramo naše suvremenike za historiju društva koja jedina može dati izvještaj najbliži povijesnoj realnosti i pružiti čitaocima najvrednije spoznaje.

Što je »sinteza«? Ona zacijelo ovisi o zajedničkim naporima svih autora da prevladaju metodološki pristup i tradicionalne norme iz 19. stoljeća, ukoliko to dosada već nisu uradili. Drugim riječima, isključivo utvrđivanje kronološkog slijeda pojedinih, neponovljivih činjenica-događaja u linearnom kontinuitetu ne smije biti samo sebi svrhom i mora se shvatiti kao sastavni dio a ne kao cilj istraživanja. Naš izvještaj ne bi smio biti odraz ili ponavljanje obavijesti o pojedinačnim događajima i morao bi se orijentirati u smislu historije društva na dugotrajnije povijesne činjenice i na bogatstvo mnogobrojnih područja povijesnog života. Ponajprije, pojam »povijesna činjenica« ne bi se više svodio samo na pojedinačni događaj nego bi se morao shvatiti kao složena struktura, kao dinamička cjelina povezana određenim odnosima koji se mijenjaju u povi-

jesnom toku. Pri tom bi se izvještaj morao proširiti na područja povijesnoga života koja su dosada bila na marginama ili uopće nisu predstavljala predmet istraživanja.

Rezultat bi bio izvještaj o raznolikosti i sličnosti povijesnih struktura na jugoslavenskom području. Dakle ono što bi nas moralo najviše zanimati jesu društveni odnosi a ne događaji po sebi koji bi se morali utvrđivati u funkciji tih društvenih odnosa. Sinteza bi se zato nužno temeljila na onim obavijestima koje najbolje svjedoče o strukturi određene povijesne činjenice a ne na količini obavijesti koje mogu biti marginalne s obzirom na određeni društveni proces.

Bitno je, dakle, da se pojedine redakcije sporazumiju o tome koje su dugotrajnije povijesne činjenice važne za objašnjenje određenoga povijesnog procesa i moraju se izložiti a prema njima bi se formulirala istraživačka pitanja koja bi odredila izbor sažetih obavijesti iz dosada poznate literature ili na temelju novih istraživanja.

Usmjerenje prema povijesnim strukturama, dakako, ne znači da uvijek moraju biti prisutna sva područja društvenoga života o kojima nešto znamo. U određenoj cjelini moraju se prikazati one podstrukture koje su ključne za odnose unutar te date cjeline. Svakako, odlučno se protivim tome da se s kulturom postupa samo kao s nekim privjeskom kao što je velikim dijelom bilo dosada. Ona bi se morala promatrati kao dio jezgre povijesnih struktura. Zato mislim kako je važno da se redakcije dogovore što se pod pojmom »kultura« shvaća odnosno koji njezini elementi moraju biti prikazani kao integralni dijelovi dugotrajnijih povijesnih činjenica.

Pitanja kulture ne bi smjela biti u središtu pažnje samo onda kada su predmet političke akcije. No, to vrijedi i za druga društvena područja. Zemljišno-posjedovni odnosi i položaj seljaštva u 19. stoljeću moraju se sustavno izlagati a ne, primjerice, onda kada se o tome raspravlja u Hrvatskom saboru. Slično je s katoličkom i pravoslavnom crkvom koje izazivaju interes, prije svega, kao utjecajni faktori u politici. Isto se tako, primjerice, integracija nacija u 19. stoljeću svodi na nacionalne »pokrete«, dakle uglavnom na političke događaje, a ostavlja se po strani proces integracija nacija koji obuhvaća sve životne sfere.

Ukratko, politički kriterij ne smije biti dominantan ili štoviše apsolutan. Zašto bi u »Historiji« bili spomenuti marginalni politički događaji samo zato što o njima imamo obavijesti a ne i bitne strukture određenog povijesnog procesa? Drugim riječima, izvještaj o političkim podstrukturama društvenih cjelina mora biti podvrgnut istim pravilima kao sva ostala područja povijesnog života, tj. treba pokušati odrediti njihovo mjesto u složenom spletu odnosa.

Želimo li da »Historija« doista bude cjelovita, moramo obratiti veliku pažnju poredbenoj metodi i spriječiti raskorak između eventualnih uvodnih fraza, koje bi nastojale povezati jugoslavenski prostor ili njegov dio, i pojedinih poglavlja unutar kojih bi se opisivali samo neki događaji na pojedinom povijesnom teritoriju. Treba uvijek imati na umu da su neponovljivi događaji u načelu samo cigle za gradnju kuće i da se ne mogu uspoređivati, osim neznatno, često u okviru suprotstavljenih

ideoloških sistema. Jedino procesi mogu biti predmet usporedbe jer sadrže elemente koji se ponavljaju.

Prema tome, samo takvim pristupom mogu se, bez ideoloških opravdanja, izložiti povijesna kretanja na jugoslavenskom prostoru u svojoj sličnosti i raznolikosti. Dakako, pri tom bi morala prevladati istraživačka pitanja koja bi se orijentirala na dugotrajne povijesne činjenice — procese. Nije li, primjerice, dugotrajno održavanje tradicionalnih odnosa i oblika koje u različitim varijantama utječe na karakter modernizacije značajno za cijelo jugoslavensko područje? Mislim da je moguće uspoređivati, primjerice, tipove društva, društvenih struktura, gradova, karakter komunikacija, ritmove pojedinih procesa u njihovu kontinuitetu i diskontinuitetu, u njihovoj istovremenosti i neistovremenosti.

Valja istaknuti da je nužan i dogovor o definiciji pojedinih pojmova. Na primjer, pojam »industrijska revolucija« još se ponekad upotrebljava za svako najskromnije povećanje broja poduzeća koja rade strojevima. Velika je neprilika kada čitalac ne zna što autor razumijeva pod određenim pojmom.

Važna je i upotreba kvantitativnih metoda koje pružaju oslon pouzdanim rezultatima istraživanja društvenih procesa. Pri tom se javljaju ozbiljni problemi, jer granica između predstatističkog i statističkog razdoblja na jugoslavenskom prostoru nije istovremena. Nedopustivo bi bilo da se ne koriste statistike ili serije što su ih neki autori već konstruirali.

Uglavnom, može se zaključiti da će zadaća pojedinih redakcija biti vrlo odgovorna, ako se želi izaći iz događajne historije.

U razgovorima o našim »sintezama« čula sam kritiku ovdje iznesenog mišljenja. Neki historičari smatraju da nećemo nikada napisati nikakvu »sintezu« koja bi bila rezultat sustavnog istraživanja povijesnih procesa jer se nalazimo tek na početku takve vrste istraživanja. Istina je da sinteza na visokoj razini danas još ne dolazi u obzir ali je zato moguće sintetičko usmjerenje. Naša je historiografija već dala rezultate koji su identificirali strukture »dugoga trajanja« u pojedinim razdobljima. One, doduše, još nisu temeljitije istražene ali se u »Historiji« mogu djelomično obraditi ili naznačiti. Uvijek je bolje učiniti makar nesiguran korak naprijed nego ostati stajati na mjestu kao ukopan.

Pokazalo se da postoje razmjerno brojni autori koji se okreću prema historiji društva a »Historija naroda i narodnosti Jugoslavije« u smislu sinteze može uspjeti samo onda ako oni budu mogli povući za sobom one historičare koji se još uvijek drže »događajnice«.

Dužni smo da postignemo rezultate u skladu sa suvremenom razinom historijske znanosti a ne samo to da zadovoljimo političku potrebu za »Historijom«, priprema koje je *nota bene* tek nedavno izazvala oštrenje žurnalističkih pera. Kako će »Historija« doista izgledati stvar je našega dogovora. No, kao polaznu točku morali bismo odbaciti svaku pomisao da bi to bilo štivo koje bi se ograničilo na više ili manje zanimljivo pričanje o nekim povijesnim događajima. Što dalje od uske političke historije, što bliže istraživanju povijesnih procesa. Takvo nastojanje jedino može osigurati da se ideologizacija sa svojim dobro poznatim razornim posljedicama svede na minimum.

Komentar referatu prema stenogramu

Kolegice i kolege, dragi prijatelji, velika mi je čast da su me oni koji su odgovorni za pripremu pisanja naše »Historije« predložili da dam neke uvodne napomene za diskusiju. Pri tom mi je posebno drago da je svuda bilo izraženo mišljenje kako je metodološko pitanje bitno za izradu »Historije« i da treba metodološko iskustvo dopuniti u pravcu, kako se kaže, »izučavanja društvenih odnosa«. Prema tome, moje, mnogima poznato, usmjerenje ovdje je samo kao neki uvod. To nisu nikakvi recepti, nitko to ne treba prihvatiti. Smatram to samo bazom za diskusiju, ali ću se, dakako, boriti za svoje mišljenje.

Nadam se da je većina prisutnih primila moj referat. Pošto je to svega 5—6 stranica, nadam se da su to neki i pročitali. Prema tome ne bih sada ponavljala ono što sam načelno obrazlagala u tom tekstu nego bih smo objasnila one elemente toga referata koji mi se čine bitni.

Pred nama u radu na našoj »Historiji« stoje tri moguća metodološka pristupa. Prvo, tradicionalna politička historija, onako kako je nastala u 19. stoljeću, dakle pričanje političkih događaja s određenim dodacima iz kulturne i socijalne historije. Uzor za to je Šišićeva »Povijest«. Možda će se to nekima činiti apsurdno, ali uvjeren sam da ne možemo više tako pisati čak i kad bismo htjeli. Iako, na žalost, postoje takve historije još i danas. Nema više povratka na tradicionalnu historiju naprosto zbog toga što su se mnogi historičari već usmjerili prema historiji društva i sasvim je razumljivo da njihove rezultate treba integrirati u našu »Historiju«.

Nedavno sam za desetogodišnju bibliografiju jugoslavenske historiografije (1975—1985), koja će izaći sa zakašnjenjem, radila bibliografiju hrvatske povijesti 19. stoljeća. Tu sam na svoju veliku radost otkrila da usmjerenje prema historiji društva postoji. Dakako, još smo daleko od istraživanja nekih društvenih procesa, ali ono što je prvi korak, tj. interes za bogatstvo povijesnog života, to je ovdje i mislim da to apsolutno mora biti integrirano u rad na »Historiji«. Prema tome, na početku smo koji je bitan za znanstveni razvoj naše historiografije, a prema tome i za znanstvenu razinu našega programa za »Historiju«.

Drugi metodološki pristup je ovaj. Politička je historija središte, dakle ona u strukturi povijesnog života ima neki privilegirani položaj uz određena društveno-ekonomska objašnjenja. Takav je tekst u »Povijesti hrvatskog naroda« koji sam pisala zajedno s kolegom Karamanom a izašao je 1968. Dakle, povratak i na takav način rada čini mi se nemoguć jer je tu politička historija ipak privilegirana, iako postoji usmjerenje prema društvenim procesima. Ali elementi tih društvenih procesa pojavljuju se samo u funkciji objašnjenja političke akcije, a ne kao bitno, dakle ono što bi trebalo istaknuti u trećem metodološkom pristupu — usmjerenje prema društvenim procesima.

Molim Vas, uvijek naglašavam — *usmjerenje*. Jer, svi smo načistu da naša historiografija, jasno, još nije na takvoj razini da bismo sada mogli reći da želimo doista temeljito obraditi bitne društvene procese. Naprosto za to nema podloge u istraživanju ni u metodološkoj razini. Ali ono što je važno jest to da se usmjerimo prema istraživanju složenih povijesnih činjenica, da nam te složene povijesne činjenice diktiraju iz-

bor pojedinačnih činjenica koje ćemo u »Historiji« navesti. Dakle, to je jedan *princip*. Kako daleko možemo stići u tom principu vidjet ćemo kasnije, pogotovo kad bude došlo do rada redakcijâ.

Kolega Ćirković se u svom referatu pita, jesmo li mi dovoljno jedinstveni u avangardizmu i upotrebljava još i pojam — modernizam! Ja bih, izvini Sima, protiv toga pojma protestirala. Jer, ovi koji nam daju pare, reći će: pa što vi to radite, nekakve avangardističke eksperimente i sl. To nije nikakav avangardizam, pa naša historiografija je zaostala! Dakle, istraživanje društvenih procesa, usmjerenje prema istraživanju društvenih procesa nije nikakav avangardizam, ali, naravno, možda se tako može shvatiti u usporedbi s onima koji se još uvijek bave uskom političkom historijom.

To bi bila ta tri metodološka kriterija. Plediram za treći! Naravno, dragi kolege, da je moje izlaganje principijelno i da nema tako oštre granice između tih pojedinih kriterija u konkretnom radu.

Vratila bih se na politički kriterij. Rekla sam već da on ne smije biti dominantan ili apsolutan. Politička struktura mora biti podvrgnuta istim pravilima kao sva ostala područja povijesnog života, tj. politička struktura ima svoje mjesto u složenom spletu odnosa. Nas moraju više zanimati društvene promjene kao takve, a politička akcija bi se morala pojavljivati kao ona koja usmjeruje, potiče ili sprečava te društvene promjene. Izvinjavam se što uvijek govorim malo više sa stanovišta 19. stoljeća. Teško je izraziti se tako da bi to odgovaralo cijelom razdoblju koje moramo izraditi.

Prema tome, kriterij je za osnovni pristup, za periodizaciju, društveni razvoj a ne politički okvir i ne događaj, ne površno opisivanje toga događaja. Društveni razvoj ne smije nikada biti samo dodatak političkim događajima.

Već sam puno puta rekla što shvaćam pod pojmom »struktura«. Dakle, to je složena cjelina, a nije neko površno nizanje događaja u oblasti privrede, politike, kulture itd. Nazivam to inače »historija-tunel«, a kolega Ćirković se isto tako, na svoj način, ogradio od takvog pristupa u svom referatu.

Osnovni bi princip morao biti taj da nijedna povijesna činjenica nije samo politička ili samo ekonomska itd. To su naša uvjetna etiketiranja koja su nam u toku rada potrebna, ali to ne može biti princip. Politička je akcija također kulturna kada otvara vrata određenim kulturnim promjenama a pogotovo znamo, i toliko je toga već istraženo, da proučavanje komunikacije ne pripada samo ekonomskoj historiji. Ako se izgradi neka cesta, to nije samo otvaranje ekonomskih nego i društvenih i kulturnih veza. Pitam se možemo li mi uopće tako postupiti da takve spoznaje, koje imamo u konkretnim istraživanjima, ne primjenjujemo?

Samo bih usput rekla da se također ne slažem sa shvaćanjem da u središtu izlaganja mora biti ono što se naziva »društveno ekonomski odnosi«, a kultura je izdvojena i pojavljuje se samo kao nekakav dodatak. Kultura ima svoje, više ili manje, važno mjesto u određenoj povijesnoj strukturi i ona mora dobiti ravnopravno mjesto. Dakle, ja sam protiv nekakvih kulturnih dodataka, bez obzira na to što ti kulturni dodaci mogu biti jako dobro napisani. Historičari našega tipa morali bi kulturi pri-

stupiti sasvim drukčije nego što to rade književnici, pedagozi koji se bave historijom školstva. O tom bi drukčijem pristupu, po mom mišljenju, također trebalo raspravljati.

Koja je naša bitna zadaća? Naša je bitna zadaća da južnoslavenski prostor prikazemo u cjelini bez ideološkog natezanja. Nekada se pisalo da su se »naši narodi« htjeli ujediniti od početka svoga postojanja. Vrlo je značajno da se danas tako više ne govori. Ali, naravno, postoji dug niz drugih ideoloških oblika koji mogu vršiti nasilje nad našom željom da obradimo južnoslavenski prostor u cjelini. Ne želimo prikaz nekakve uniformne cjeline, nego izvještaj o raznolikosti i sličnosti povijesnih struktura na južnoslavenskom prostoru. To je nešto što »dogadajna« historija ne može. Ona može i mora proizvesti samo ideološki pristup bez obzira na to želi li to određeni autor ili ne želi. Jer on prikazuje samo određene istrignute fragmente stvarnosti po ideološkom kriteriju i nema znanstvenih kriterija za sintezu koju želimo. Jer, na kraju, koji su kriteriji za dogadajnu historiju? To su događaji koji su dostojni uspomene, koji su važni, ali ne postoji sigurni kriterij zbog kojega bi bili važni. Ne može se proučavati južnoslavenski prostor uspoređivanjem pojedinačnih, neponovljivih događaja. Mislim da su baš u takvom pristupu temelji ideologizacije. Sličnost pojedinih događaja proizlazi samo iz njihove pripadnosti određenim procesima koji su slični, tj. obuhvaćaju elemente koji se ponavljaju. Uspoređivanje procesa na cijelom južnoslavenskom prostoru, dakle sličnosti i raznolikosti, ne znači da se baš sve pojedinačne povijesne činjenice mogu i moraju uklopiti u procese. No, bitno je usmjerenje prema cjelini, dakle prema strukturi u svom složenom shvaćanju toga pojma. Potpuno je jasno da takve rezultate možemo dobiti samo poredbenom metodom kao osnovnom metodom za obradu južnoslavenskog područja.

Kolega Raukar postavio je pitanje jesu li potrebna poredbena uvodna poglavlja. O tome bi isto tako trebalo razgovarati, ali to sada nije moj zadatak.

Kolega Ćirković u svom referatu izražava bojazan da bi se tekst »Historije« mogao svesti na apstraktne sheme i pledira za ravnotežu događaja i struktura. Što se tiče apstraktnih shema ta opasnost, dakako, postoji, ali mnogo više u dogadajnoj historiji. Ako napišemo uvodna poglavlja kojima ćemo pokazati da smo marksisti, a glavni tekst, koji bi se inače bavio pojedinim »narodima i narodnostima«, svodio bi se na dogadajnu, prije svega političku historiju, onda to moraju biti sheme. Naravno, ne poričem da postoje veliki problemi pri istraživanju društvenih procesa.

Naglašavanje da događaji moraju biti obuhvaćeni u strukturi čini mi se nepotrebno jer strukturalna historija utvrđuje mnogo više pojedinačnih događaja nego dogadajna historija. Proces je sastavljen od pojedinačnih činjenica, i ako se želi postići informacija o određenoj činjenici duljega trajanja, mora se utvrditi mnoštvo pojedinačnih, kratkotrajnih činjenica. Tko ne utvrđuje informacije o pojedinačnim događajima uopće nije historičar. Prema tome, mislim da to mora biti jasno. Bitna je razlika samo u tome da su za dogadajnu historiju događaji sami po sebi apsolut, a u strukturalnoj historiji oni su u funkciji procesa ili, ako hoćete, »dugoga trajanja«.

Na kraju se još moram osvrnuti na pitanje principa. Je li uopće moguće pronaći princip za cijelo to razdoblje, za sva vremena i za cijeli južnoslavenski prostor. Moguće je. Postoje tri principa za koje plediram. To je, prije svega, metodološki pristup koji treba uskladiti. Ako netko ima određeni metodološki pristup, on funkcionira bez obzira na to radi li stari vijek ili 20. stoljeće. Dakle, pojačanje sintetičkog usmjerenja vrijedi za sve knjige. Drugo, težište »Historije« treba da bude na južnoslavenskom prostoru o kojem treba dati izvještaj poredbenom metodom, iako se, naravno, ne može sve uspoređivati, a velike su razlike u mogućnosti takvog pristupa za pojedina razdoblja. Treće su onda tehnički principi o kojima se redakcije moraju dogovoriti.

Kada se govori o nametanju jednoga principa za sva razdoblja, bojim se nečega što bih posebno naglasila. To je podvrgavanje cijele povijesti južnoslavenskog prostora kriterijima najnovije povijesti. Ako gledate što se o našoj historiografiji piše, onda ćete pod naslovom »naša historiografija« naći nekoliko rečenica o nekim problemima naše historiografije ali se gotovo uvijek razmatra samo međuratno razdoblje ili NOB. Našom »Historijom« moramo pokazati da postoji povijest južnoslavenskog prostora i da dalja prošlost nije samo nekakvi dodatak te najnovije povijesti. I bitno je da problemi i »ekscesi« u nekih autora, koji se bave suvremenom poviješću, nisu ujedno i problemi i ekscesi cijele historiografije. Iako je, naravno, jasno da i srednjovjekovna historiografija može biti ideologizirana, ali to su, osim u iznimkama, velike razlike. Dakle, čini mi se kako je bitno da se odupremo identifikaciji historiografije kao takve s historiografijom najnovijeg razdoblja.

Važno je, prema tome, da redakcije kažu koje su to dugotrajne povijesne činjenice važne za objašnjenje određenih procesa. Možemo li se složiti o tome koje su to dugotrajne povijesne činjenice, što ovako ili onako, u određenom razdoblju, funkcioniraju na cijelom južnoslavenskom prostoru ili na jednom njegovom dijelu? Ako to možemo, trebalo bi formulirati istraživačka pitanja koja bi odredila sažete obavijesti u »Historiji«. Moje je mišljenje da bismo tako maksimalno izbjegli ideologizaciju u našem radu.

Javilo se još jedno pitanje o kojem sam čula mnogo diskusija u posljednje vrijeme, a ono mi se nimalo ne sviđa. Pitanje glasi: za koga pišemo? Možda će kolega Ćirković objasniti treba li pisati univerzitetski udžbenik ili tekst za širu publiku. On se, svakako, boji jaza između interesa publike i naših preokupacija. Dragi kolege, mi taj jaz ne možemo prevladati, taj jaz postoji u nas u Jugoslaviji i izvan nje. Većina naše publike su oni koje nazivam »trojancima«. Oni do prije dvije godine uglavnom nisu čuli za Homera a tada su bili izmanipulirani da prihvate tvrdnje kako je Gabela Troja i pljuvali su po arheolozima. Moramo li — da bismo se toj većini publike približili — pisati nekakve kič-romane? Takva publika traži fikciju. Ona uopće ne shvaća da je prošlost stvarna i da je historičar tom stvarnosti vezan u toku istraživanja i u svom izvještaju. Hoćemo li pisati za one koji danas bagerima prelaze preko Salone? Mi to ne možemo uraditi. Moramo pisati s nadom da ćemo se držati na minimumu znanstvene razine koju je današnja historiografija postigla i da ćemo pisati za dio publike koji želi takve informacije. Takva publika postoji. I možda ćemo pridobiti one »trojance«, a njih je mnogo, koji se stide svojeg ponašanja od prije dvije godine.

S time u vezi su i izjave da »Historija« mora biti čitljivo napisana. Naglašavam, to mi se čini vrlo opasnim. Što znači čitljivost? Lijepo pisano? Riječ je o književnom izrazu. Sposobnost nekog historičara da lijepo i književnim izrazom formulira svoje rezultate istraživanja ne ovisi o tome ima li pristup događajne historije ili se usmjerava prema istraživanju društvenih procesa. To je sposobnost. Ima historičara s kojima se ne slažem ali oni lijepo pišu. Možda je opravdano postaviti problem zanimljivosti kod specijalnih istraživanja sa statističkim tablicama i kvantitativnim metodama, što sigurno nije interesantno za širu publiku. To u nas ne dolazi u obzir, jer moramo pisati vrlo sažeto. Upozoravam, dakle, na opasnost da se pod firmom čitljivosti nađe izgovor da se vratimo na lijepo nizanje i pričanje političkih događaja. Moram iskreno priznati, meni je to dosadno. Mnogo mi je interesantnije kada se govori o raznim društvenim slojevima, kako su oni živjeli, koji su bili njihovi problemi. I moram reći da je moje iskustvo da se publika i u nas za to interesira. U Francuskoj su upravo takvi radovi bili vrhunski bestseleri. Time bih završila s parolom koju sam unijela i u svoj pisani tekst, a to je: *što dalje od uske političke historije, a to znači i od ideološke interpretacije, i što bliže istraživanju društvenih procesa.* To bismo, po mom mišljenju, morali da postignemo.

Odgovor diskutantima

U svom se izlaganju Sima Ćirković suprotstavio mom mišljenju da naša »Historija« ne može nikako biti avangardna. Smatra da je taj pojam »nezaobilazan« u odnosu prema očekivanjima naše čitalačke publike i prema nacionalističkim predrasudama u našoj historiografiji. Kaže da postoje velike razlike u »avangardizmu« (vjerojatno u razvijenim historiografijama) i postavlja pitanje bi li nama odgovaralo »vezivanje za neki od njih« ili moramo nastojati da kao historičari unaprijedimo ovu našu kulturu. Na to moram odgovoriti da ne zastupam mišljenje o »vezivanju« uz neku »školu« koja postoji u evropskim historiografijama na visokoj razini. To bi, naime, bila megalomanija bez ikakve realne podloge. Zalažem se za nešto sasvim drugo. Želim da prikupimo što više informacija o različitim strujama u historiografiji, o rezultatima istraživanja koji se ocjenjuju kao poticajni za razvoj historijske znanosti, o metodološkim diskusijama i da vidimo što se od toga može primijeniti u našoj historiografiji s obzirom na njezinu razinu, na drugačije povijesne procese na našem prostoru i na karakter izvorne građe koja ne dopušta postavljanje svih poželjnih istraživačkih pitanja. Čvrsto sam uvjeren da upravo takav postupak koristi našoj ulozi kao historičara koji žele utjecati na unapređenje »ove naše kulture«. Prema tome, ne želim oponašati ovu ili onu struju u suvremenoj historiografiji ali se protivim izolaciji našega balkanskog područja jer se tada ne bismo smjeli pozivati na znanstvenost naše struke. Informacije o nekim suvremenim strujama u evropskoj historiografiji služe mi, dakle, kao inspiracija i poticaj za razmišljanje o tome kako unaprijediti vlastiti istraživački rad i prenijeti iskustva na mlade historičare.

Ćirković, zatim, kaže da izvjesna zalaganja možda »djeluju apstraktnije kada se izlažu van materije«. Pitanje je zato koliko su metodološke rasprave u našim uvjetima uopće korisne i kako unaprijediti našu historiografiju kada je i ova diskusija pokazala da historičari pojedinih »sredina« malokad čitaju radove svojih kolega iz drugih »sredina« pa ih ne razumiju kada je riječ o načelnim pitanjima i ne samo o njima.

Ćirković, zatim, nastavlja svoje izlaganje izjavom »da se historijski procesi, socijalni procesi, odnosno da se društvo« ne mogu staviti u središte istraživanja ako se ne uzmu u obzir vremenski prijelomi, koji stvaraju dramaturgijsku i dinamiku jer to »onda nije historija«. Vjerojatno pri tom ne misli na mene jer ja nastojim na razne načine istraživati dinamiku povijesnih procesa, dakle i vremenske granice koje obilježavaju njihove preobrazbe. To je normalno za historičara koji se bavi 19. stoljećem kada se ritmovi povijesnih tokova znatno ubrzavaju.

Ćirković smatra da je lako sporazumjeti se na temelju onoga što tko piše, tj. istražuje. On odobrava ono što M. Gross »radi [...] iako ponekad imam rezerve prema onome što u ovom vidu (tj. metodološki, M. G.) zastupa«. Razumljivo je što kolega Ćirković ima rezerve prema mojim metodološkim koncepcijama. Rasprava o različitim mišljenjima unapređuje historiografiju. No, na žalost, ne znam točno koje su to »rezerve« pogotovu otkad sam pročitala njegov referat za plenum Kongresa historičara u Prištini. Ćirković tu, naime, raspravlja o »procesima historijskog približavanja i ujedinjenja naroda i narodnosti Jugoslavije«, zalaže se za nove »metodološke dimenzije« koje bi omogućile istraživanje procesa »dugoga trajanja« (dakle upotrebljava Braudelov izraz koji na mnoge djeluje kao crvena krpa) odnosno njihovo uspoređivanje. Vrlo je kritičan prema dosadašnjem »statičkom i romantičarskom« pristupu većine historičara i njihovom svodenju problema na političku »dimenziju«. Ćirković na svoj način, i drugim riječima nego ja, zastupa ono što sam nazvala »usmjerenje« prema istraživanju društvenih procesa dotle da sam mogla napisati koreferat u kojem sam jednostavno ilustrirala njegove teze na primjeru nacionalnih i društvenih odnosa u južnoslavenskim zemljama u 19. stoljeću. (Oba referata objavljena su? Horizontet e historisë, Horizonti istorije, Priština, 11/1987.)

U svojoj zaključnoj izjavi Ćirković je rekao da izlažemo svoje »metodološke doktrine [...] krutije i apstraktnije nego što ih ostvarujemo« i zato misli da je »naše suprotstavljanje malo umjetno« i da zapravo nema »neke velike razlike« između onih koji su na ovom savjetovanju »zastupali modernu historiografiju i ovih drugih«. Problem je samo: što »ovi drugi« zapravo žele? Nitko nije otvoreno ustao za tradicionalnu historiju ali su mnogi istakli takve zamjerke usmjerenju prema prikazu povijesnih procesa da se može pretpostaviti kako oni to ne žele. Zato Ćirković smatra da će se tek u radu na »Historiji« pokazati što je tko mislio reći u svojoj diskusiji.

Bogo Grafenauer je u svom polemičkom tekstu na srpskom ili hrvatskom jeziku žestoko napao Tomislava Raukara a usput je udario i po meni. U međuvremenu polemika je u slovenskom prijevodu objavljena u »Zgodovinskem časopisu« (1987, 2, 119—342), dopunjena autorovim protestom protiv organizatora savjetovanja zbog ne *fair* postupka prema

njemu kao jednom od autora i urednika prvih dviju knjiga i zato što tekst nije pročitao na savjetovanju.

Grafenauer dezinterpretira moje izlaganje i zato što ga dovodi u izravnu vezu s Raukarovim gledištima. Osim zajedničke kritičnosti prema događajnoj historiji u Raukara i mene riječ je o dvije potpuno različite stvari. Raukar izlaže svoje mišljenje o prvoj knjizi koje je Grafenauera pogodilo kao jednoga od autora i urednika prve knjige, a ja plediram za usmjerenje prema obradi društvenih procesa u knjigama koje još nisu napisane, u želji da tekstovi koji se odnose na 19. i 20. stoljeće budu što kvalitetniji. Nije, dakle, istina ono što Grafenauer kaže u slovenskom tekstu da i ja postavljam pitanje »zlasti glede temeljnega koncepta dela« tako da bi proizašlo »delo popolnoma nove vrsti«, tj. uključujući i I i II knjigu.

Ne znam kako Grafenauer, na temelju moje želje da se rad na »Historiji« odlučno usmjeri prema »historiji društva«, može zaključiti da preporučam potpunu izmjenu karaktera prve i druge knjige. Pitanja jesu li u tom pogledu potrebni samo ispravci i dopune ili bitne izmjene nisam se uopće dotakla, smatrajući da su medievisti i stručnjaci razdoblja do kraja 18. stoljeća pozvani da o tome raspravljaju. Mislila sam da je samo po sebi jasno da se moj referat odnosi, prije svega, na 19. i 20. stoljeće, budući da su, uz mene, referate imala i dvojica medievista. Tko bi tvrdio da bi »Historija« 19. i 20. stoljeća imala da bude »delo popolnoma nove vrste«, smatrao bi ujedno da je događajna historija u nas toliko dominantna da bi usmjerenje prema izvještaju o društvenim procesima značilo nešto sasvim novo. To kod mene zacijelo nije slučaj.

Grafenauer nije shvatio ono što sam doista napisala i što sam htjela postići. Ocjenjujući dva prva sveska, on kaže da su tekstovi »u smislu analiza istorije društva (odnosno postavljanja ove povjesti u prvi plan i političke istorije u drugi)« rađeni različito prema stupnju razvoja naših historiografija i vremenu nastanka pojedinih dijelova. S obzirom na tu izjavu doista nije jasno kako to da Grafenauer nije uočio da je moje izlaganje, prije svega, poticaj za usmjerenje prema »historiji društva«. Kaže da je moja »dilema« o »pregledu« ili »sintezi« neosnovana jer je i jedno i drugo nemoguće kao krajnji rezultat. Očigledno ne uzima u obzir da sam izložila karakter »događajne« historije i »historije društva« *kao načelo*, s time da krajnji rezultat, po mogućnosti što više, izraste na »sintetičkom usmjerenju«, na okretu »prema historiji društva«, na približavanju »istraživanju povijesnih procesa«, a to ujedno znači i na postepenom izlasku iz dominacije događajne historije a posebno »uske političke« historije.

Grafenauer mi je, dakle, pogrešno pripisao nerazumnu pretpostavku da bi »Historija« na kraju mogla biti ili »pregled« ili »sinteza«. No, s obzirom na dominantnost uske političke historije u istraživačkim rezultatima iz povijesti 19. i 20. stoljeća i na njezinu razornu ideološku ulogu, mislila sam da moram reći što je u načelu »pregled« a što »sinteza«, a netko drugi bi možda mogao upotrijebiti bolje pojmove. Kada je riječ o metodološkom referatu, ne može se preporučiti određeno usmjerenje bez formulacije načela. To je bilo nužno pogotovu zato što sam htjela istaknuti da bi redakcije morale sustavno uložiti napor da se sintetičko usmjerenje, kakvo u našoj historiografiji već postoji, pojača, a ne da se samo prikupe tekstovi pojedinih autorâ, pa što bude bude.

Grafenauer kaže da »nikakva sinteza ne može osloboditi historičara od njegove zavisnosti od izvora« (znači li to da zapravo preporučuje autorima »Historije« da pišu izmišljotine bez upotrebe izvora?) ističe »sintetički metod« i kaže da »jedino o *takvoj* (kurz., B. G.) tendenciji možemo i moramo govoriti« u vezi s »Historijom« (upravo to sam uradila u svom referatu). Taj »sintetički metod [...] ne znači niti novinu 'licentiae poeticae' niti od izvora 'oslobođene' sociološke konstrukcije prošlosti. Uopće teško shvaćam, upravo zbog poslednje knjige Mirjane Gross, što bi mogle stvarno značiti u njenom tekstu neke rečenice, koje je moguće shvatiti na način, kako sam ga izrazio u svojoj polemici«. Zatim zaključuje da ne želi promjene »osnovnog koncepta« nego »što više usmeravanja rada u sintezu kao *metod rada na priručniku*« (kurz., B. G.).

Grafenauer zna da moja posljednja knjiga (»Počeci moderne Hrvatske«) sadrži veće obilje izvora od bilo koje druge knjige koja se bavi problemima 19. stoljeća u nas a ti izvori svjedoče o brojnim područjima društvenog života. Ta je knjiga rezultat istraživanja elemenata društvenih procesâ, što sam ih ocijenila kao dominantne u određenom razdoblju. To je, dakle, usmjerenje prema istraživanju društvenih procesâ onoliko koliko to dopušta današnja razina naše historiografije te moje vlastite mogućnosti i skromne sposobnosti. Prema tome, u svom sam metodološkom izlaganju preporučila upravo to što u praksi i sama pokušavam postići a ne više ili drugačije od toga. Bilo bi krajnje neozbiljno zahtijevati od drugih više nego od samoga sebe ili savjetovati nešto s čime čovjek nema nikakvog iskustva. To također nije arogantno nametanje mojih vlastitih rezultata kao nekakvog uzora za rad na 19. stoljeću jer sažeti tekstovi, što ih moramo napisati, zahtijevaju drugačiji pristup nego specijalizirani izvještaji. Prema tome, nema razlike između mog empirijskog rada i metodoloških stavova, što sam ih u svom referatu pokušala izložiti. No može se, dakako, reći da sam u svom rezultatu istraživanja još daleko od solidne analize društvenih procesa ili da moji metodološki iskazi nisu sretno formulirani.

Grafenauer također zna da sam se više puta ograđivala od ahistorijskih »socioloških konstrukcija« predstavnika društvenih znanosti za koje je historija samo retrospektiva za opravdanje njihovih teorija. Sam kaže da je potrebno »usmeravanje rada u sintezu«, dakle »sintetička metoda« mora imati i neki rezultat koji sadrži barem neke sintetičke elemente i ne može biti sama sebi svrhom. Grafenauer kaže da je neke moje rečenice »moguće shvatiti« kao da se zalažem za »sociološku konstrukciju prošlosti«, a to znači da se one mogu shvatiti i sasvim drugačije.

Bogumil *Hrabak* čitao je moj tekst u vezi s ranijim optužbama moga metodološkog pristupa. Smatra da sam nekritička obožavateljica francuske »sociološke« škole, dakle nečega što ne postoji. Kada sam prije dvadesetak godina prvi put informirala o toj struji nazvala sam je »sociološkom« (za razliku od onoga usmjerenja prema istraživanju društvenih procesa što su ga tada zastupali marksisti). U svojoj knjizi »Historijska znanost« upotrijebila sam termin »strukturalna historija«. Sljedbenici nekadašnjih »analista« danas sami sebe nazivaju »novom historijom«, što već samo po sebi govori da imaju različita mišljenja koja se mogu obuhvatiti samo neutralnom etiketom. Ne postoji više lik »analista« iz pedesetih godina, kada su bili meta dogmatsko-marksističke kri-

tike (danas se s marksističke strane preporuča približavanje) i napadâ njemačkih historičara koji su zastupali nešto izmijenjenu tradicionalnu idealističku historiju a spočitavali su im — marksizam!

Nedavno umrli Fernand Braudel smatrao je, doduše, da bi historija imala biti »nabreknuta« društvenim znanostima ali je upravo prema sociologiji bio krajnje kritičan. Više se okrenuo antropologiji. Neke kolege vjerojatno ne znaju da je bio osnivač i voditelj »Kuće nauka o čovjeku« pa mu se, niti prema programu, ne može spočitavati »izbacivanje« čovjeka iz historijskog istraživanja. No, naglašavao je uvjetovanost ljudskih akcija. Najnovija generacija historičara masovno se okrenula antropologiji. Tko toj »novoj« historiji želi prilijepiti neku etiketu, morao bi je nazvati »antropološkom«. No, taj naziv onemogućio bi nekim kolegama da me optužuju zbog »sociologizacije« i izbacivanja čovjeka i događaja iz programa istraživanja na temelju slijepog oponašanja uzora te francuske historiografije. Kad bih zastupala »sociologizaciju«, bila bih sasvim »originalna« jer ni u francuskoj historiografiji, ni drugdje (osim možda u SAD) u samih historičara nema sociologizacije i historije bez čovjeka i događaja. Ne bih se mogla inspirirati ni dogmatskim marksizmom jer me kolege uopće ne smatraju marksistom.

Više od čitanja radova stranih historiografija (koje je u današnjoj situaciji ionako svedeno na minimum), na moje usmjerenje djeluju pozivi na različite znanstvene skupove u inozemstvu na kojima se moram prilagoditi okvirnim zahtjevima organizatora. Redovno se očekuje izlaganje koje obuhvaća pojedine elemente određenog povijesnog procesa. Budući da se politička historija danas bavi parlamentarnim sustavima, stranačkim strukturama, društvenom uvjetovanosti političkih sistema ili pojedinačnih stranačkih grupacija, nisam se mogla pojaviti u sekciji o političkim strankama i parlamentarizmu Međunarodnog kongresa u Stuttgartu 1985. s informacijom o nekim političkim događajima kako se to u nas radi. Morala sam se snaći u datom okviru. Razumije se da je razina mogla izlaganja bila skromna, ali mislim da se barem nisam obrukala (Radovi Instituta za hrvatsku povijest, 18, 1985, 284—290) a mnogo sam naučila. To, što neki misle da je grijeh učiti od onih kojima se ne može prilijepiti etiketa marksizma po kriteriju jedne od jugoslavenskih varijanti, sigurno me neće spriječiti da i dalje učim od drugih (uključujući, dakako, i jugoslavenske historičare).

Hrabak kaže da ne postoji mehaničko suprotstavljanje procesa i događaja, smatrajući zacijelo da ja tako mislim. Nije riječ o apsurd, »izbacivanju« događaja, dakle izvještaja o povijesnim činjenicama, iz iskaza historičara nego o dopuni i prevladavanju metodološkog pristupa koji se općenito naziva »događajnom« historijom i ne može postići sintezu. Međutim, Hrabak kaže da su se i u tom tipu historije neki istraživači uzdigli do razine »sintetičnosti« i kao primjer spominje Tocquevillea i Fustela de Coulangesa. Prije svega, njih dvojica nisu predstavnici događajne historije nego upravo izlaska iz nje. U svojoj danas zastarjeloj knjizi »Historijska znanost« (2. izdanje 1980) napisala sam o Tocquevilleu uz ostalo i to da je položio temelje »razvoju historiografije društvenih struktura« i da je »kao nitko prije njega [...] znao izdvojiti pojave dugoga trajanja iz mnoštva oblika koji se brzo mijenjaju [...]. Njega zanimaju klase i staleži u okviru njihova društvenog položaja, a ne

njihova formalna politička prava« (str. 107). O Fustelu de Coulangesu napisala sam da je »na političko područje gledao samo kao na površinski izraz dubljeg povijesnog života« i da je nastojao pokazati da su »ustavne promjene bile posljedica društvenih odnosa [...]« (str. 107) Zbog njihova izlaska iz događajne historije izdvojila sam tu dvojicu historičara (iako ne baš sretno jer se informacije o njima nalaze u poglavlju o pozitivističkoj historiji).

Hrabaku se sviđa Simiand jer smatra da su neki njegovi stavovi slični Marxovom učenju. Sociolog François Simiand je oko 1900. pobijao osnovne stavove tradicionalne historije, »njezin bijeg od teorije i uopćavanja, prevlast političke historije, njezine aksiome: politički, individualni i kronološki [...]« (Historijska znanost, str. 157). Iako buduća grupa oko časopisa »Annales« nije prihvaćala Simiandovu »socijalnu fiziku«, tj. njegovo poistovjećivanje metoda prirodnih i društvenih znanosti, on je imao izuzetan utjecaj na njezino usmjerenje. Pogotovu je značajan za prvobitni karakter ekonomske historije »analista« zbog isticanja jedinstva ekonomske i socijalne analize.

Hrabak, dakle, kao primjer »sintetičnosti« nije našao ni jednog od velikih predstavnika događajne historije nego upravo one koji su takav metodološki pristup napustili! Drugim riječima, on mi je protiv svoje volje pružio izvanrednu podršku. Bila bih sretna kada bi se njegovi primjeri uzeli u obzir, dakako onoliko koliko se danas uopće možemo inspirirati stvaralačkim ličnostima iz 19. stoljeća. Slažem se zato s Hrabakom kada kaže da »moramo znati što je u stvari sinteza«!

On također želi da budemo »trezveni« pri utvrđivanju pojmova i da znamo što je »socijalna historija« i je li »svaki rad na socijalnoj historiji zaista sinteza«. S takvim mišljenjem nemam nikakve veze. U svom sam se referatu ogradila od historije »tunela«, tj. od bavljenja isključivo pojedinačnim događajima na područjima povijesnog života koja nisu politika. Kako bi kolege znali koje mišljenje treba da napadnu, moram ovom prilikom ukratko ponoviti da razlikujem dva pojma koja su se najprije pojavila u britanskih ekonomskih historičara-marksista. To je »socijalna historija« (Social History, Sozialgeschichte) kao disciplina historijske znanosti koja se bavi, pojednostavnjeno rečeno, razinom između ekonomske baze i politike. Tu je, dakle, moguć i metodološki princip tradicionalne historije i okret prema društvenim procesima. Drugi je pojam »historija društva« (History of Society, Gesellschaftsgeschichte) kao metodološko usmjerenje prema određenom »totalitetu«, tj. međuovisnosti povijesnih kretanja.

Preporučujem, dakle, okret prema »historiji društva« u onom omjeru u kojem je to u našoj historiografiji moguće. U praksi to znači napuštanje načela dominantnosti političke historije i pokušaj da se dade što više iskaza o ostalim društvenim područjima kao prvi korak prema mogućnosti da se istražuje njihova interakcija. Takvo usmjerenje, bez obzira na to kako se nazivalo, u nas postoji. Ono bi moralo biti prisutno i u našem zadatku kada je riječ o historiji 19. i 20. stoljeća kako bi naš konačni proizvod što više sličio »sintezi«.

Hrabak je u završnoj riječi izjavio da smo razgovarali u pauzi i da misli da će sa mnom »biti najlakše naći zajednički jezik«. Lijepo je što je spreman na koordinaciju gledišta s jednim bivšim marksistom, kako me

nazvao na drugom mjestu. Uostalom, njegova interpretacija moga izlaganja zacijelo ima veze s ocjenama Branislava Đurđeva koji je nakon izlaska moje knjige iz metodologije pozivao historičare marksiste u rat protiv mene. No u pismu, upućenom ovom savjetovanju, pomirljivo kaže da malobrojni pisci »Historije«, kakvu on predlaže, »moraju biti historičari marksisti i pristalice tzv. strukturalne historije«.

Dragoslav Janković brani tradicionalnu historiju ne kao princip nego kao jedinu mogućnost s obzirom na stanje naše historiografije i na njezinu nemoć da se približi nečemu što bi sličilo sintezi. U vezi s njegovim izjavama htjela bih raščistiti neka pitanja. On mi pripisuje da zastupam svoju »omiljenu tezu protiv tradicionalne historiografije« koju »pomalo pežorativno« nazivam »dogadajnom« historijom. Molim, nisam ja izmislila taj pojam nego se on općenito upotrebljava za onaj metodološki pristup koji je nastao i bio dominantan u evropskoj historiografiji 19. stoljeća a postoji i danas. Drugo, nemam namjeru da omalovažim historičare koji u svojim radovima primjenjuju taj metodološki pristup. Tvrdim samo da takva historija više ne može biti funkcionalna na kraju 20. stoljeća i da treba zbog više razine historiografije i zbog uloge historičara u našoj suvremenoj kulturi uložiti napor da se te metode postepeno dopune.

Pisci tradicionalne historije bili su moji cijenjeni učitelji kod kojih sam ispekla zanat a i sama sam dugo vremena tako pisala. Nigdje nisam izjavila da je metoda događajne historije »primitivna«, kako mi to Janković pripisuje, jer je stvorila u nas vrlo dobre radove ugrađene u temelje naše historiografije. Ako je ocjenjujem zastarjelom, pogotovu kada je riječ o sintetičkom tekstu kao što je »Historija«, to ne znači da je prikazujem »uprošćeno«. No, svatko zna da uska politička historija, koja je u nas glavni oblik događajne historije u vezi s 19. i 20. stoljećem, pogoduje ideologizaciji. To opet ne znači da svi historičari koji tako pišu objavljuju tekstove prikladne za stvaranje ili učvršćenje ideoloških stereotipa u našim »sredinama«. Nimalo ne pojednostavnjujem kada kažem da se metodološki pristup događajne historije svodi na opis neponovljivih, pojedinačnih događaja na određenoj vremenskoj osi bez obzira na sve »marksističke« ukrase uz takav postupak. Kada bi se naša »Historija« 19. i 20. stoljeća temeljila na takvoj metodi, mogla bi biti velikim dijelom samo zbirka poglavlja, pisanih od pojedinih autora, bez organske veze. Ako uzmemo u obzir još i Jankovićevo upozorenje da u nas ima brojnih radova koji se bave sasvim nevažnim, sitnim pojedinostima (ima i »kronika« koje samo prepričavaju izvore a upravo su one popularne), možemo se samo nadati da će takvi autori biti u manjini pri pisanju »Historije«. Kako bilo da bilo, vrijedno je uložiti napor da se u »Historiji« ipak postigne kvalitetniji rezultat.

Janković sumnja u moju izjavu da u posljednjih deset godina ima sve više radova koji dopuštaju sintetičko usmjerenje i opravdava to stanjem u historiografiji prvoga svjetskog rata. Ne mislim da je to kratko razdoblje, kako god bilo sudbonosno, prava podloga za ocjenu mijenja li se nešto u karakteru naše historiografije ili postizemo samo bolje spoznaje o određenim povijesnim činjenicama i informacije o dosada nepoznatim pojavama. U »Historijskom zborniku« za 1987. uskoro će izaći moja bibliografija hrvatske historiografije 1790—1914. Tada će se svatko moći

uvjeriti je li moja ocjena točna ili nije. Ne mislim da ima nekih temeljitih sintetičkih radova ali se zapaža izlazak iz uske političke historije jer raste broj radova koji se bave drugim životnim područjima. To je zacijelo uvjet za usmjerenje prema istraživanju društvenih procesa. Nemam razloga pretpostaviti da u drugim jugoslavenskim historiografijama ne postoji takvo kretanje.

S obzirom na brojne poteškoće u vezi sa sintetičkim usmjerenjem u našoj historiografiji, koje dakako i ja uvažavam, Janković kaže da postoji opasnost da dobijemo »neku sociologiziranu kvazi historiju ili neku historiziranu kvazi sociologiju«. Zato se on protivi dilemi »pregled« ili »sinteza« (već sam objasnila da se to odnosi na načelo, na usmjerenje a ne na krajnji proizvod) ali mu se čini prihvatljivom moja teza da treba krenuti što dalje od uske političke historije i približiti se istraživanju historijskih procesa. Prema stenogramu još je na kraju dodao: »Razumije se, ukoliko se to bude moglo«. Izrazio je, dakle, skepsu prema realnosti takvoga nastojanja. Međutim, Janković zna bolje od mene da je to usmjerenje postojalo već u prve dvije knjige i zato nikako ne mogu shvatiti da je danas, nakon tridesetogodišnjeg razvoja naše historiografije, toliko nerealno uložiti napor da se poboljša omjer između onih dijelova »Historije« koji bi se temeljili na tradicionalnoj metodi i onih koji bi mogli postići sintetičko usmjerenje, dakako u korist toga drugog.

Čedo Popov je rekao da sam ponudila cjelovitu koncepciju za buduće knjige »Historije« ali da neki stavovi u mom referatu »nisu dovedeni do kraja« i nabraja pitanja koja su ostala nejasna s obzirom na njihovu praktičnu primjenu. Najprije, nisam namjeravala izraditi cjelovitu koncepciju za knjige koje se odnose na 19. i 20. stoljeće. Mislim da se to može jedino u suradnji redakcijâ tih knjiga. Samo sam upozorila na nužnost metodološkog pristupa (što ga zastupaju i neki drugi suradnici »Historije« uz određene razlike) koji bi se morao intenzivirati kako bismo barem djelomično postigli sintetički izvještaj.

Popov se pita može li se uopće diskutirati o praktičnoj primjeni metodoloških pojmova u vezi s ovim referatom ili će to »spontano« proizaći u toku rada na pojedinim knjigama. Moj je odgovor, ni jedno ni drugo! U svojim opširnijim informacijama pokušala sam s više ili manje sreće definirati te pojmove i nisam ih sada mogla cjelovito obrazložiti u kratkom referatu i to na savjetovanju a ne u redakciji. No, ne vjerujem ni u kakvu »spontanost«. Mislim da treba sistematski, zajednički razmotriti koji procesi obuhvaćaju veći ili manji dio južnoslavenskog prostora i bilo bi poželjno da nađu mjesto u »Historiji«. (U tom smo pravcu već krenuli na prvoj sjednici redakcije III knjige dan nakon savjetovanja.)

Popov pita koji su »noseći procesi« koji bi bili okosnica čitavog djela. (U stenogramu je »proces« spomenut u jednini i množini. Iako je moguće da je pri toj jednini riječ o greški stenografkinje, moram istaknuti da bi svaki pokušaj obrade jednog, jedinog procesa bio izraz određenog ideološkog preduvjeranja. Prema tome, na tako nešto i ne pomišljam.) Ne smatram se kompetentnom da odgovaram na pitanje koji su procesi prisutni od antike ili ranog srednjeg vijeka do danas.

Evo jedan primjer kako zasada zamišljam utvrđivanje najvažnijih procesa koji su ujedno, kako Popov kaže, »pojave dugoga trajanja«. Prostor civilne Hrvatske i Slavonije pripada području »refeudalizacije« koja je

proizvela određeni tip feudalnog sistema uoči 1848. Bez obzira na splet uvjetovanosti u drugoj polovici 19. stoljeća, proces modernizacije bitno je ovisio o mogućnostima ili zaprekama koje su nastale prije 1848. Drugi je primjer Vojna krajina. Sigurno je da svojevrsni tok njezine modernizacije u drugoj polovici 19. stoljeća ovisi o njezinom prethodnom razvoju koji je doveo do toga da su se u Krajini, najkasnije od svih područja Habsburške Monarhije, stvorili uvjeti za građansko-kapitalističko društvo. To je opet utjecalo na razne probleme i u civilnoj i u vojnoj Hrvatskoj i Slavoniji, na primjer na poteškoće nakon ujedinjenja tih područja ili, na primjer, na strukturu srpskoga društva i karakter srpske politike.

Dakle »procesi« i »dugo trajanje« nisu magla ni »sociologizacija« nego konkretne povijesne činjenice. Drugo je pitanje koliko, s obzirom na dosadašnje rezultate istraživanja, oni mogu biti prikazani u našoj »Historiji«. Zato uvijek i govorim o »usmjerenju« prema sintezi.

Nije točna izjava Popova da nam je lakše reći što je »dugo trajanje«, »struktura« i »dogadaj« kod Braudela nego u našoj povijesti (iako se tri generacije tobožnje »sociološke« historije u tome ne slažu). Braudelov pojam »dugo trajanje« (što ga je i on sam mijenjao) sigurno je nešto drugo nego ono što pod tim pojmom možemo razumjeti u istraživačkom radu. (O tome se svatko može uvjeriti ako pročita moj prikaz njegova posthumnoga djela »Identitet Francuske« u »Historijskom zborniku« 1987.) Imamo spoznaje o »dugom trajanju« na našem prostoru, možemo barem približno utvrditi strukturu, npr. pokazati koje klase ili slojevi sastavljaju određeno društvo u datom razdoblju ili istražiti strukturu nekoga političkog, upravnog ili poreznog sistema.

Pozivajući se na izjavu Pleterskoga da je nacija struktura dugoga trajanja, Popov me pita mislim li i ja tako. Tada, kaže on, kako je moguće proučavati naciju »bez eminentnog tretiranja političkih činjenica i političke historije?« i izbjeći »tu maltene persifliranu događajnost«. To pitanje proizlazi iz preduvjerenja da izbacujem političke događaje iz programa istraživanja a ne temelji se ni na kakvoj mojoj izjavi. Popov nije pažljivo pročitao moj tekst u kojem je istaknuta »parola« da treba ići što dalje od »uske političke historije« a ne od političke historije uopće! Po mom mišljenju u našoj je »Historiji« nepoželjna uska politička historija koja prikazuje pojedine događaje bez njihova uključivanja u splet društvenih odnosa. Protivnik sam također shvaćanja da politička »dimenzija« mora biti uvijek dominantna nego mislim da ona mora imati svoje mjesto unutar ostalih društvenih odnosa. Prema tome, nipošto ne namjeravam izbjeći »događajnost« (ako Popov pod tim pojmom misli utvrđivanje pojedinačnih događaja) i nimalo ne »persifliram« događaje (pa to su povijesne činjenice!) nego smatram da se njihovim istraživanjem na način tradicionalne historije ne može postići sintetički tekst na određenoj skromnoj razini.

Popov misli da je pri proučavanju nacija »eminentno tretiranje političkih činjenica«. Tu se, dakako, ne slažemo. Ne gledam na istraživanje nacija samo ili prije svega kao na proučavanje političkog kretanja. Time bih, naime, velik ili veći dio te nacije, koji ne sudjeluje u političkoj akciji ili u njoj statira, izbacila iz istraživačkog postupka. Mene naprotiv zanima kako, kada i gdje, te kojim se ritmom pojedini društveni slojevi integriraju u hrvatsku naciju. Na temelju koncepta »nacionalna integracija«, što ga

zasada slijedim u toku istraživanja, razvoj nacija je u međuzavisnosti s oblikovanjem novih ekonomskih i društvenih odnosa i struktura, a svatko zna da se nacija integrira i na kulturnom području. (I to je jedan od razloga da kultura ne može biti dodatak nego se mora smatrati sastavnim dijelom osnovnoga teksta.) Moja bi želja bila dovesti u vezu te različite »dimenzije«, kako bi rekao Ćirković, i to određuje moj istraživački postupak. Dakako da je uvijek najlakše pratiti prvenstveno političku akciju pa i ja to zasada radim.

Popov zatim govori o pitanju kulture. O tome sam već nešto rekla. Ovdje je bitno samo istaknuti da bi kultura imala biti organski dio teksta i da nas moraju interesirati drugačiji aspekti od onih što ih obrađuju književnici ili pedagozi.

Popov najzad izjavljuje da se slaže s mojom izjavom da treba proučavati »jugoslovenski prostor« ali je pogrešno interpretira kada kaže da to znači proučavati povijest »tla« a ne »zemlje« ili »naroda i narodnosti«. Istraživanje povijesti »tla« (ukoliko je stenografkinja točno prenijela taj izraz) učinilo bi od nas geologe. Kada je riječ o 19. stoljeću treba dati izvještaj o razvoju pojedinih nacija, zemalja, odnosno upravno-političkih jedinica koje imaju svoja posebna obilježja (čak i regije su vrlo različite) i poredbenom metodom pokušati uočiti sličnosti i razlike u povijesnom razvoju u dijelu ili na cijelom južnoslavenskom prostoru. (Svoje sam mišljenje izrazila u spomenutom koreferatu na kongresu historičara u Prištini.)

Na svoj način Janko *Pleterski* dobro je formulirao u čemu je takav pristup. No dao je izjavu na koju moram reagirati. Rekao je da će biti bolje za naš rad ako se budemo što manje »zaklinjali u velike načelne rasprave« i »kontroverze [...] realan historiografski prilog zajedničkom radu vrijedit će više od desetak načelnih članaka«. To ne znači, kaže on dalje, »da načelnost nije potrebna, ali ne da uslovljava«. Bez obzira na to je li moje izlaganje bilo korisno ili nije, metodološki se pristup ne može odijeliti od empirijskog rada i postati manje ili više nepotrebni ukras. Metodološki pristup proizlazi iz konkretnog istraživanja i uvjetuje ga jer je u odnosu nerazrješive međuzavisnosti s istraživačkim radom. Samo tko ima određeno istraživačko iskustvo može nešto reći o metodološkom načelu. Ako tome nije tako, onda je riječ o »filozofiji historije«, tj. pouci filozofa ili drugih predstavnika društvenih nauka kako treba raditi. To su teorije ljudi koji ne poznaju probleme kritike izvora. Zato mislim da će se načelna pitanja pojavljivati u toku našega rada i ona ne mogu biti štetna i ne bi trebalo povezivati ih s »kontroverzama« sasvim druge vrste, na koje *Pleterski* aludira. Uostalom, obećavam svima kojima idem na živce da neću napisati ni jedan »metodološki članak« u vezi s našom »Historijom« i ne bih to uradila ni ovom prilikom da nisam bila na to pozvana.

Rene *Lovrenčić* tvrdi da je »svima jasno kako se ne radi o događajnoj historiji« (no ova je diskusija pokazala da to nije tako!) jer su već u prva dva sveska »bili i neki pomaci prema procesu« i smatra da se »ta linija« može pojačati s obzirom na sadašnje stanje. To je upravo ono što bih i ja htjela! On dodaje da se mora vidjeti »živ čovjek u vremenu« kao u stranoj historiografiji, »a ne život anonimne mase« koja se nekuda kreće po određenim »kolotečinama«. On je za »procesu« i strukturu ali i za »žive ljude«. Nije jasno je li ta izjava uperena protiv dogmatskog marksizma u kojem se uz beživotne sheme, kao »živi ljudi« eventualno vide samo istak-

nute ličnosti. To je, dakle, postupak blizak događajnoj historiji. Možda Lovrenčić želi da pišemo u smislu suvremene antropološke historiografije koja se bavi raznim aspektima svakodnevnog života »živih ljudi«?

Na temelju svoga iskustva s historijom Partije Lovrenčić ne bi želio »da se kod ove edicije igramo neke velike avangardnosti«. On se, doduše, izjašnjava za »što viši zahtjev« ali ne takav kao da »ćemo sada napraviti neko svjetsko čudo« i dodaje da i bez toga imamo dosta raznih čuda. »Historija« ni u kom slučaju neće biti »svjetsko čudo« jer su u »svijetu« znatno brojnije historiografije koje su tek nedavno nastale i zaostaju iza naše historiografije. Dakle što god napišemo, s toga će gledišta naša »Historija« biti blizu »vrha«. No moramo paziti da ona ne postane »evropsko čudo« ako se Lovrenčićev »što viši zahtjev« provede u život samo neznatnim korakom naprijed ili ako u budućim knjigama prevlada uska politička historija koja bi mogla zauzeti tako velik dio teksta da bi mu odredila karakter. Pred nama je, dakle, opasnost da u evropskoj historiografiji budemo »retrograda« kao što to već jesmo na brojnim drugim područjima života.

Ljubo Boban kaže da »sintezu [...] onakvu kakvom je obično shvaćamo« može napisati samo jedan čovjek i da se »sinteza« sastoji u tome da se uzmu u obzir relevantni faktori koji uzajamno djeluju u »određenoj historijskoj situaciji«. Time je izrazio tipičan pristup događajne historije. Ako je ona na visokoj razini, ona će uvijek uzeti u obzir različite aspekte jedne »situacije«, shvaćene kao pojedinačne, neponovljive pojave. Rezultat takvog pristupa bit će iskaz uzročno-posljedičnog niza takvih pojedinačnih, neponovljivih »situacija« na vremenskoj osi. Za usmjerenje je prema istraživanju društvenih procesa uz ono pojedinačno, neponovljivo, važno uvijek ono što se ponavlja. To su na primjer: gradovi koji se razvijaju, obuhvaćaju ili privlače svoju okolicu na sličan način; od regije do regije postoje sličnosti u spletu uzročnosti koji dovodi do propadanja za drugâ; ponavljaju se uvjeti za aktivnosti pojedinih »živih ljudi« koji podupiru proces nacionalne integracije; ponavljaju se motivacije pojedinaca za uključivanje u određenu političku stranku. Te sličnosti i ponavljanja imaju zajednički okvir ali njihove mnogobrojne varijante proizlaze upravo iz tih neponovljivih događaja koji i sami utječu na određeni tok.

To je, dakako, sasvim različito shvaćanje od onoga što ga zastupa Boban kada smatra da postoje događaji »dugoga trajanja«, tj. oni koji izazivaju »veoma dugotrajne posljedice« kao što je to očigledno s atentatom na Stjepana Radića 1928. Kad bismo se složili s time da neki događaji dugo traju zato što imaju znatne posljedice, morali bismo isključiti iz istraživanja tok koji ih povezuje na vremenskoj osi, što ga obično nazivamo »proces«. Boban je upotrebom neprikladnog termina izrazio ono što događajna historija načelno zastupa, naime istraživanje onih događaja koji su »vrijedni uspomene« ili drugim riječima imali su veći utjecaj na daljnji tok događaja. Ono svakodnevno, ono što se ponavlja a što čini pretežni život ljudi, tu nije prisutno.

Događaj je, dakle, po definiciji kratkoga trajanja. On može trajati samo nekoliko sati, na primjer kada se rodi neki »živi čovjek« koji će kasnije postati slavan kao književnik ili diktator. To jest događaj »vrijedan uspomene«. Treba imati na umu i to da svaka povijesna činjenica nije događaj ili »situacija«. Značajno znanstveno djelo ili politička stranka nisu

dogadaji ali su povijesne činjenice. Pitanje je, dakako, hoćemo li na tu političku stranku gledati kao na zbir »situacija« ili ćemo se usmjeriti prema »historiji društva« ispitivanjem, na primjer, koje društvene slojeve zastupa ili za koje se političke, ekonomske ili kulturne promjene zalaže.

U svom odgovoru nekim diskutantima (što sam ga ovdje drugačije i opširnije formulirala na temelju stenograma) molila sam kolege koji se ne slažu s mojim »skromnim zahtjevom« usmjerenja prema društvenim procesima neka kažu što oni zapravo žele. Nakon toga je Smiljana Đurović izjavila da neće odgovoriti na moju »direktnu provokaciju« jer su poznata »naša neslaganja oko nekih stvari«. Znam, doduše, da se ona sa mnom ne slaže jer se drži pozicija s kojih me prije nekoliko godina napadao Branišlav Đurđev. No, ona nije nikada jasno rekla o čemu je tu riječ. I ovaj put se izvlači tvrdnjama da sam pogrešno »artikulirala [...] što je socijalna historija [...]« i izbjegava zauzeti stav prema mojim pravim shvaćanjima. Radije namjerno preokreće moje izjave naglavce i kaže: »Apelirati na to da se apstrahira čovjek i događajnost, a posmatrati društvo bez svega toga, uopće ne može stajati.« Poznati je recept u različitim diskusijama: optuži oponenta zbog apsurdnih tvrdnja, koje on ne zastupa, a onda ih pobijaj.

Posljednji diskutant koji se osvrnuo na moje izlaganje bio je Janko Prunk. Rekao je da je »pomalo začuđen nekim istupima« prema meni i misli da su neki diskutanti »da li zbog neshvaćanja ili neprihvatanja njezinih teza, bili nefer«. On je shvatio da u mom referatu nije bilo »toliko u žiži« pitanje da li pisati »sintezu« ili »pregled«, kako se to u diskusiji isticalo, nego pitanje o pristupu istraživanju s aspekta »događajne« ili »integralne« historije. Ako prihvatimo ovo drugo, nastavlja Prunk, približavamo se modernom historijskom usmjerenju i izbjegavamo zamku događajne historije koja nas vodi »neminovno u ideološke interpretacije«. On smatra da o ta dva aspekta uopće nije trebalo diskutirati jer je osnovno pitanje koliko možemo uspjeti pri usmjerenju prema procesima. Misli da se već »u početku treba odlijepiti« od stranog, uhodanog puta. Ako se ne odlučimo na to da radimo »na najvišem mogućem stupnju naučnog iskaza«, Prunk smatra da nećemo ispuniti zadatak koji stoji pred Društvom jugoslavenskih historičara.

Ne priliči mi, dakako, da ocjenjujem jesu li neki diskutanti bili fair ili nisu. U zaključku željela bih istaknuti ovo:

Odazvala sam se molbi Znanstvenog vijeća projekta da za savjetovanje u vezi s početkom rada na »Historiji naroda i narodnosti Jugoslavije« napisem kratki metodološki referat u uvjerenju da se od mene očekuje upravo plaidoyer za usmjerenje prema »sintezi«. To sam pretpostavljala zato što sam u tom pogledu dobila neke informacije od organizatorâ i što mi to Znanstveno vijeće nije dalo nikakve konkretne upute što zapravo hoće, a to znači, mislila sam, da očekuje kako ću u okviru svojih dosadašnjih preokupacija ponuditi određeno metodološko mišljenje kao uvod u diskusiju.

Uvjerenje što sam ga izrazila na početku svoga usmenog izlaganja na tom savjetovanju, da postoji konsenzus u vezi s metodološkim usmjerenjem, pokazalo se doista krajnje naivnim. Jedina mi je isprika za tu pogrešnu procjenu što sam u susretima, pogotovu s mlađim historičarima, stekla iskustvo da i oni misle kako je postepeno napuštanje događajne historije uvjet za unapređenje naše historiografije.

Š obzirom na to da treba pisati sasvim nove tekstove iz povijesti 19. i 20. stoljeća, a upravo u tom dijelu historiografije još uvijek dominira uska politička historija, istaknula sam nužnost usmjerenja prema »sintezi«. Pri tom nisam ulazila u još dva problematska spleta koja su se pojavila na savjetovanju. Sigurno nisam kompetentna za pitanje da li da se I i II knjiga samo ovako ili onako dopune ili bitnije izmijene. Drugo se goruće pitanje pojavilo u obliku kritike naslova »Historija naroda i narodnosti Jugoslavije«, a iza toga se kriju znatno dublji nesporazumi o odnosu »općeg i posebnog«. Mislila sam da nije dobro na samom početku rada ulaziti u kontroverze ideološke prirode, iako pri tom postoji i metodološka komponenta.

Budući da neki kolege smatraju da je moj metodološki referat bio nepotreban, moram reći da do dana današnjega ne znam kakav je metodološki referat zapravo trebalo održati na takvom savjetovanju. Koja se pitanja mogu postaviti izvan redakcija odnosno izvan obrade konkretnih tema? I je li onda ovo savjetovanje uopće bilo potrebno?

Što se tiče same diskusije moram, iz vlastitoga kuta gledanja, konstatirati ovo: Nitko se nije usudio izravno braniti događajnu historiju ali je ona neizravnim putem doživjela masivnu obranu. Neki diskutanti nisu razlikovali događajnu historiju kao metodološki pristup od događaja kao povijesne činjenice pa su mi pripisali apsurdnu težnju da se događaj pa čak i »čovjek« izbacе iz historijskog istraživanja, odnosno konačnog teksta »Historije«. Kažu da omalovažavam događajnu historiju, a to bi onda značilo da je pogrešno procjenjujem i da je ona sasvim prikladna za pisanje »Historije«. Uvjerenje da treba uložiti napor da se napusti zastarjeli pristup izaziva nelagodnost i alergiju onih koji nisu spremni da poboljšaju dosadašnji uhodani način rada. Već dvadesetak godina uvijek ponovo nailazim na iskustvo da neki historičari smatraju da je moje uvjerenje osobni napad na njih. Moja je greška što sam do ovog savjetovanja mislila da je takva osjetljivost ipak velikim dijelom prevladana.

Obrana tradicionalne historije izrazila se i u velikoj suzdržanosti prema mogućnosti sintetičkog usmjerenja, te proizlazi da to nema smisla ni pokušati, i u slikanju vraga na zid u obliku opasnosti od »sociologizacije« koje se neki kolege toliko boje da smatraju kako je bolje da uopće ne nastojimo da se u knjigama o 19. i 20. stoljeću što više odmaknemo od uske političke historije. U korist je događajne historije i mišljenje da je svima jasno da ne treba pisati na takav način, što onda znači da nije nužno uložiti konkretni napor za usmjerenje prema sintezi u toku zajedničkog rada. Neki diskutanti nalaze brojne prigovore pojačanju kretanja koje već postoji u našoj historiografiji a ne vide nikakve opasnosti od tapkanja na istom mjestu. Već sam više puta upozoravala: Ako se odlučno i svakom prilikom ne pokušamo odmaknuti od uske političke historije (ponavljam — ne od političke historije uopće), onda će se politologija baviti političkom historijom, sociologija socijalnom, ekonomija ekonomskom historijom itd., kao retrospektivama, uglavnom bez upotrebe metode historičara. Historija kao znanost tada će nestati. Pretvorit će se u puku ideologiju — priču za naše »trojance« i druge fanatike. Nije li već krenula tim putem?

Po ocjeni nekih diskutanata preoptimistička sam (čitaj: nerealna) u procjeni mogućnosti postizavanja neke više kvalitete za našu »Historiju«.

Moji argumenti izneseni izazivačkim i »krutim« načinom zacijelo nisu za svakoga prihvatljivi a mnogima su nerazumljivi! Nikada se ne mogu prihvatiti nečije teze u svim pojedinostima. No, to ne bi smio biti razlog da se zaboravi ono što je bitno, a to je da se stvori atmosfera za konsenzus, da treba uložiti maksimalne napore u radu na pojedinim knjigama kako bi se pojačalo sintetičko usmjerenje.

U diskusiji je bilo očigledno da neki kolege ne poznaju ni moje metodološke informacije ni moj istraživački rad i da nisu pročitali ni referat za ovo savjetovanje. Zato su spremni da mi pripišu određena nemoguća shvaćanja kao izraz svoje nelagodnosti što želim pojačati napor pri pisanju »Historije«. Neki se drže svojevremenih optužbi Branislava Đurđeva protiv mene u tadašnjoj polemici a da ih nisu provjeravali niti su čitali moje odgovore. No, s obzirom na raščišćavanje nekih nesporazuma u raspravi i na izjave određenih diskutanta da je moguć zajednički jezik te da u konkretnom radu ne postoje takva razmimoilaženja kakva se pokazuju u »apstraktnim« pitanjima, možda je ta rasprava ipak bila ponešto korisna.

Kakav je privremeni epilog te diskusije? Prema informacijama što sam ih dobila od nekih kolega prisutnih na sastanku centralne redakcije drugi dan nakon savjetovanja (a tako je pisalo i u novinama) zaključeno je da se preporuča ono što sam nazvala usmjerenje prema društvenim procesima koliko god to naša historiografija dopušta. Međutim, u zapisniku o tome nema ni jedne jedine riječi.

Na sjednici III knjige stvoren je zaključak (na inicijativu drugih kolega a ne na moju) da priloge studijskom projektu za III knjigu treba izraditi tako da pogoduju usporedbi povijesnih procesa na jugoslavenskom prostoru i da se autorima tih priloga dadu neke sugestije koji su to povijesni procesi u 19. stoljeću najprikladniji za usporedbu. Članovi redakcije su »zajedničkim razmišljanjem« nabrojili neke od tih procesa. Drugim riječima, redakcija III knjige preporučila je autorima studijskih projekata upravo ono što je najnužnije u prvoj fazi »sintetičkog usmjerenja«. Istina je, nisu bili prisutni svi članovi redakcije no glavno je zasada da postoji dobra volja većine članova redakcije da se u tom pogledu uloži napor. Bila bih vrlo zadovoljna kada bi to postalo trajno usmjerenje pri zajedničkom radu.